

Turkic translation of the work "Mirajname"

Jahongir TURDIEV¹

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2020

Received in revised form 15

September 2020

Accepted 25 September

2020

Available online

1 October 2020

Keywords:

Uzbek School of Translation,

Miraj

Manuscript

Text research

First source.

ABSTRACT

This article analyzes from a scientific point of view the Turkic translation of Mirajnama, one of the works devoted to the history of Miraj. Miraj is one of the most famous events in the history of Islam and one of the most important themes in classical oriental literature. In literature, the word "Isra" is used together with the word "Meroj". "Isra" means that the transfer of Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him) by the will of Allah from the Al-Haram Mosque in Mecca to the Al-Aqsa Mosque in Jerusalem during one part of the night. "Meraj" is the ascension of the last Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) from Jerusalem to heaven to Allah. The works dedicated to this event are called "Mirajnama". Such works were originally created in Arabic literature. Later in Persian and Turkic literature, Mirajnama was formed as an independent work. Turkic translations of this work also began to appear. Our scientific article also examines the textual study of the work "Mirajnama", translated into the Turkic language.

2181-1415/© 2020 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

"Меърожнома" асарининг туркий тилдаги таржимаси АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Ўзбек таржима мактаби

Меърож

Қўллениш

Матншунослик тадқиқи

Таянч манба.

Мазкур мақолада меърож воқеаси ёритилган асарлардан бири "Меърожнома"нинг туркий тилдаги таржимаси илмий жиҳатдан тадқиқ этилди. Меърож ислом тарихида юз берган машҳур воқеалардан бўлиб, мумтоз шарқ адабиётида алоҳида эътибор қаратилган мавзуларданdir. Адабиётда "Меърож" билан бир қаторда "Исро" сўзи қўлланилади. "Исро" Аллоҳ таоло Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни кечанинг бир бўлагида Маккадаги Масжидул Ҳаромдан Қуддусдаги Масжидул Ақсога сайр қилдиришидир. "Меърож" Аллоҳ таоло сўнгги пайғамбари

¹ PhD student of the Department of Literary Source Study and Textology, Tashkent, Uzbekistan
email: jahongirturdiyev15@gmail.com

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни Қуддуси шарифдан юқорига яъни, Ўзининг ҳузурига қўтаришидир. Шу ҳодисага бағишилаб ёзилган асарлар “Меърожнома” деб аталади. Бунинг сингари асарлар дастлаб араб адабиётида яратилди. Кейинчалик форс ва туркий адабиётда ҳам “Меърожнома”лар мустақил асар сифатида шакллана борди. Шунингдек, ушбу асарнинг туркий таржималари ҳам пайдо бўла бошлади. Илмий мақоламиизда туркий тилга таржима қилинган “Меърожнома” асарининг мантшунослик тадқиқи ҳам ёритилди.

Тюрский перевод произведения «Мираджнама»

Аннотация

Ключевые слова:

Узбекская школа перевода
Мирадж
Рукопись
Текстовое исследование
Первый источник

В данной статье анализирован с научной точки зрения тюркский перевод Мираджнамы, одно из произведений, посвященных истории Мираджа. Мирадж - одно из самых известных событий в истории ислама и одна из самых важных тем в классической восточной литературе. В литературе вместе со словом «Меродж» используется слово «Исра». «Исра» означает, что перенесение Мухаммада (да благословит его Аллах и приветствует) по воле Аллаха от мечети аль-Харам в Мекке до мечети аль-Акса в Иерусалиме в течение одной части ночи. «Мерадж» - это вознесение последнего Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха) из Иерусалима в небеса к Аллаху. Произведения, посвященные этому событию, называются «Мираджнама». Подобные произведения изначально были созданы в арабской литературе. Позднее в персидской и тюркской литературе «Мираджнама» сложилась как самостоятельное произведение. Также начали появляться тюркские переводы этого произведения. В нашей научной статье также рассматривается текстологическое исследование произведения «Мираджнама», переведенного на тюркский язык.”.

Ислом тарихига оид ишончли манбаларнинг барчасида пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Меърожга қўтарилишлари баён этилган. Динимиз тарихида алоҳида аҳамият касб этган ушбу воқеа ёритилган асарлардан бири “Меърожнома” бўлиб, унинг туркий тилдаги таржимаси бизгача етиб келган. Асар тилининг равонлиги ва ёзувининг ўзига хослиги аждодларимиз маданий мероси, ўзбек тили тарихи ҳамда адабиётимизни ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

XV-XVI асрларнинг нодир намунаси ҳисобланган туркий тилдаги “Меърожнома” асарининг фанда икки қўлёзмаси маълум. Уларнинг бири уйғур ёзувида, иккинчиси араб хатида битилган.

Уйғур ҳарфли қўлёзма ҳозирги кунда Парижда Франция миллий кутубхонасида Suppl. Turc. 190 кўрсаткичи остида сақланмоқда. Ушбу қўлёзма “Меърожнома” ҳамда Фаридиддин Атторнинг “Тазкирату-л-авлиё” асарларидан

иборат. Қўлёзманинг 1 - 69 саҳифалари “Меърожнома”, 70-264 саҳифалари эса “Тазкирату-л-авлиё” асарини ўз ичига олади. Уйғур ёзувли бу қўлёзма ҳижрий 840 (мелодий 1436-1437) йили Ҳиротда Абу Малик бахши томонидан қўчирилган. Бу хусусда шундай таъкидланади: *Tazkirada bitilgän maşayix avliyālarniň hikāyat sözləri tütgätildi. Tarix sekiz yüz qırqta at yil jumadu-l-axira ayniň onida Haruda Abu Malik baxši bitidim.* [4. 126.].(Тарих саккиз юз қирқинчи, от йили, жумаду-л-охир ойининг ўнинчисида Ҳиротда Абу Малик бахши ёздим).

Араб ҳарфида битилган қўлёзма Истанбулдаги Сулаймония кутубхонасиининг Фотиҳ фондида 2848 кўрсаткичи остида сақланмоқда. Ушбу қўлёзма ҳам 1-12 саҳифалари “Меърожнома”, 14-153 саҳифалари эса Фаридиддин Атторнинг “Тазкирату-л-авлиё” асарларини ўз ичига олади. Бу нусха ҳижрий 917 йил ражаб ойининг 20 санасида (мелодий 1511 йилнинг 13 октябрида) Мисрда Нуриддин Али бин Кичкина Сайийд Али ат-Талиқоний томонидан ўқилиши қулай бўлган настаълиқ ёзуvida қўчирилган. Бу ҳақда қўлёзма тарихида шундай битилган: *Tarix toquz yüz on yetidä rahmat ayüpüň yigirmisidä Nuriddin Ali bin Kičkina Say yid Ali at-Taliqāniy bitidi*. (Тарих тўққиз юз ўн еттида раҳмат ойининг йигирмасида Мисрда Нуриддин ибн Али ибн Кичкина Сайийд Али ат-Талиқоний ёзди). “Меърожнома” қисмининг биринчи ва охирги саҳифаларидан ташқари ҳамма саҳифалари 15 сатрдан иборат. Асар жилди рангли қалин қоғозда. Хаттот матнни қўчиришда Куръон оятлари, ҳадис ҳамда дуоларни, шунингдек, Тангри, Муҳаммад, Расул, Абу Бакр, Умар, Усмон, Али ва яна баъзи сўзларни зархал рангда ёзган.

Ҳар иккала қўлёзмада ҳам дастлаб “Меърожнома” кейин эса “Тазкирату-л-авлиё” асари келган. Қўлёзмалар турли даврда ва бошқа-бошқа хаттотлар томонидан қўчирилганига қарамай, улар орасида жуда кам фарқни кузатамиз. Кейинги қўчирилган нусха матнининг уйғур ёзувли матн билан деярли бир хилда. Муҳими шундаки, хаттот қўлёзмадаги асарларни Ҳирот хаттотлик мактаби анъанаасига кўра кетма-кет жойлаштирган. Бу эса араб ёзуидаги Истанбул нусхасига асос бўлган қўлёзманинг илдизи уйғур ёзувли қўлёзмага бориб тақалади деб айтишимизга имкон беради.

“Меърожнома” асари “Наҳжу-л-фародис” номли китобидан туркий тилга ўгирилган бўлиб, бу ҳақда биз асарнинг ҳамд ва нат қисмидан сўнг келадиган, таржимон томонидан келтирилган қуйидаги жумлалардан билиб олишимиз мумкин:

Emdi bilgil-kim, bu kitabniň ati “Merajnata” türür. “Nahj ul-faradis” atlıq kitabdän türk tiligä evürdük. Köp kışılärgä fâyda teksün tep, Täŋri ta’älânıň tavfiqi birlä tamām bitilip, xalâyiqnıň köygli köziga şirin körüngäy [1. 1 б.].

“Меърожнома” таржимони мазкур асарни қайси тилдан туркийга ўгиргани ҳақида маълумот бермаган. Натижада “Наҳжу-л-фародис” асари тили ҳақида тадқиқотчилар томонидан турли фикрлар билдирилган. Шу ўринда “Наҳжу-л-фародис” номли асар хусусида баъзи маълумотлар билан танишсак.

XIV аср туркий наср намуналаридан бири Маҳмуд ибн Али ибн ас-Саройи (Булғорий)нинг “Наҳжу-л-фародис” асаридир. Мазкур асар 1357-1358 йили Олтин Ўрданинг пойтахти Сарой шаҳрида битилган. Асарнинг бизгачи бир неча қўлёзмаси сақланган. Улар Истанбул, Қрим, Қозон ва Санк-Петербургда сақланмоқда. “Наҳжу-л-фародис” ҳар қайсиси ўн бўлимдан иборат бўлган тўрт бобдан ташкил топган.

Муаллиф асарнинг ҳар бир бўлимини араб тилида келтирилган ҳадис билан бошлайди. “Наҳжу-л-фародис” муқаддас Ислом динининг қонун-қоидалари, мусулмонлик фарзлари ҳақида маълумот бергучи диний ахлоқий мазмундаги асар бўлишига қарамасдан, этнографик ва тарихий маълумотларга бой. Асар равон халққа тушунарли тилда ёзилган бўлиб, бадиий тилнинггина эмас, туркий адабиёт тарихининг ҳам ёдгорлигидир.

Китоб отининг маъносини асар сўнгидаги жумладан билиш мумкин:

Bu kitabkä “Nahj ul-faradis” deyü ism qiliindi, ma’nisü uctaqlarniň aşıq yoli temäk olur [7. 21 б.].

Юқорида айтиб ўтилганидек, Маҳмуд ибн Али ибн ас-Саройи (Булғорий)нинг “Наҳжу-л-фародис” асари асли туркийда ёзилган бўлса, “Меърожнома” асарини “Наҳжу-л-фародис”дан айни тилга ўгиришдан қандай маъно бор? Ёки Булғорийнинг “Наҳжу-л-фародис”и шу номдаги асарнинг тўлиқ туркий таржимасими? деган саволга жавоб топиш учун бу борада тадқиқот олиб борган олимлар фикрига мурожаат қиласак.

Турколог Э.Н.Нажип бу ҳақда шундай деган: “XIII асрда ёқ араб тилидан туркий тилга таржима қилинган машҳур “Меърожнома”нинг муқаддимасида, таржимон томонидан бу асар “Наҳжу-л-фародис”дан ўгирилгани айтиб ўтилган. Бироқ, биз бу ерда тасодифан, тузилиши жиҳатдан бутунлай бир-биридан фарқ қилувчи бир номдаги икки асарга дуч келамиз. Таржимон томонидан айтилган ана шу жумла француз филологи Паве де Куртейлнинг ҳам бутунлай оригинал бўлган бу асарни “Меърожнома”да тилга олинган араб тилидаги асарнинг таржимаси деб янгилишишига сабаб бўлган” [6. 265 б.].

Таржимоннинг ана шу жумласи, ёки Паве де Куртейлнинг фикри ўз навбатида С.Е.Маловни янгилиш фикр билдиришига олиб келди. У шундай ёзган эди: “Darvoqe, “Meъrōchnoma” نهج الفردیس - “Жаннат манзаралари” асарининг таржимасидир. У яна шундай ёзган эди: “Bu ýsha Маржоний ўзининг “Қозон ва Булғор тарихи”ида айтиб ўтган муаллифи Али ўғли Маҳмуд Булғорий (XIV аср) бўлган “Меърожнома” эмасмикин?” [5. 96-97].

1930 йил Шарқий Ялта музейи илмий ходими Ёқуб Камол “XIV асрнинг туркий-татарча қўллёзмаси “Наҳжу-л-фародис” номли асарини чоп эттиради. А.Самойлович асарнинг қисқача муқаддимасида шундай ёзган эди: “профессор С.Е.Маловнинг француз туркологи Паве де Куртейл томонидан нашр қилинган чигатойча “Меърожнома” муқаддимасида тилга олинган “Наҳжу-л-фародис” асари ҳақидаги қўрсатмаси менда катта қизиқиш уйғотди” [6. 265 б.].

Баъзан илм оламида етарли даражада текшириб тадқиқ этилмаган маълумотнинг бу қадар кенг ёйилиши ажабланарли ҳол.

Турколог Я.Экманн “Меърожнома”да тилга олинган “Наҳжу-л-фародис” тили форсча эканлигини тахмин қилган ва қуидаги фикрларни билдирган: “Мен бу ерда баҳс мавзуси бўлган “Наҳжу-л-фародис”ни икки нуқтага асосланиб форсчаэканлигини тахмин қилмоқчиман: 1) Паве де Куртейл томонида нашр қилинган “Мерожнома”да асар номининг биринчи қисми ҳаракатли бўлиб چи наҳаж шаклида берилганки, бу – Vullers луғатига кўра – сўзнинг форсча талаффузидир; 2) “Меърожнома”да асл меъроҳ фаслидан кейин жаннат ва дўзах

саёхати бўлимининг бошида (25.б.), İmam Bağavî rahmatu'llahi ‘alayhi Masabih atlîk kitabında bû hädisni keltirmiš türür жумласидан сўнгра арабча ҳадис ўрнига “farsi bitildi” (“форсча ёзилди”) қайди, шундан сўнг эса ҳадиснинг туркий таржимаси бордир. (Бу таржимадан ҳам “Мерожнома”да ҳам “Наҳжу-л-фародис”нинг II боб 7 бўлимининг бошида келтирилган ҳадиснинг айнан эканлиги англашилади.)

Бу қайддан шундай маъно чиқариш мумкин: “Мерожнома” таржима қилинган “Наҳжу-л-фародис” фарсча ёзилган, балки, арабчадан таржима қилингандир. Асарда келтирилган ҳадис ва ояллар арабчадир. Шунингдек, меъроj фаслининг бошида (2.б.) яна Бағавийдан ривоят қилинган ҳадис ҳам худди шундай. Фақатгина жаннат ва дўзах саёхати фаслининг бошидаги ҳадиснинг арабча матни хаттотнинг эътиборсизлиги натижасида тушириб қолдирилган. Туркий мутаржим ҳам бу ҳадиснинг форсчасини келтиришни лозим деб топмай, “форсча ёзилди” қайдини келтириб қисқартирган. Асар арабча бўлганида бу жумла ҳеч бир маъно ифода этмасди [2. 47-48 б].

Паве де Куртейл томонидан нашрга тайёрланган “Меърожнома” пайғамбаримиз Мұҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг меъроj (1-25.б) ва жаннат билан дўзах саёҳатидан (25-41. б) кейин Жаброил қанотига миниб Қоф тоғига чиқиб шу ерда яшаган Мусо умматларига насиҳат бериш билан (41-43. б) ниҳоясига етади. Қоф тоғи саёҳати “Меърожнома”нинг асос материали “Наҳжу-л-фародис”да I бобнинг 7 (52-60.б) ва 8 фаслларидан (60-68.б) ўрин олган. “Наҳжу-л-фародис”нинг бу қисмини “Меърожнома” билан солиштирсан икки матннинг айни шаклда тартиблангани ва мазмун жиҳатдан бир-бирига уйғунлигини кўрамиз. Шу билан бирга ораларидаги фарқларга ҳам эътибор берсак (айниқса 2-6 қават осмон тавсифи ҳар иккаласида турлича) “Наҳжу-л-фародис” муаллифини “Меърожнома”да зикр этилган “Наҳжу-л-фародис”дан фойдаланганлиги, балки асарнинг номини ҳам бундан олганлиги ҳақидаги фикрнинг илгари сурилиши асоссиз деган хulosага келамиз” [2. 48 б].

“Меърожнома” асари арабчадан форс тилига таржима этилгани тахмин этилаётган “Наҳжу-л-фародис” номли китобдан туркийга ўгирилгани маълум бўлмоқда. “Мерожнома”га асос бўлган форсча “Наҳжу-л-фародис” асари ва бу асарнинг араб тилидаги нусхаси бугунга қадар топилгани йўқ. Истанбулдаги Сулаймония кутубхонасида Янги Жомий-784 рақам билан қайд этилган ва ТДК тарафидан Я.Экманн сўзбошиси билан бошланадиган нашр Маҳмуд бин Али ас-Саройи ал-Кердорий (Кердорлик Маҳмуд) қаламига мансуб бўлган “Наҳжу-л-фародис”нинг I боб, 7 ва 8 бўлимлари Меъроj ҳодисасини ўз ичига олади. Бу икки меъроj бўлимининг муқоясаси “Мерожнома”нинг номаълум бир “Наҳжу-л-фародис” матнидан таржима этилганлигини кўрсатади [4. 12 б].

Бизнингча Э.Н.Нажипнинг бу борада олиб борган тадқиқот диққатга сазоввор. У ўзи билдириган фикрларни асослаб, тили ва тузилиши, шу билан бирга ёзилган даври ва ҳажми жиҳатдан фарқ қилувчи бир номдаги икки асарни адаштириш ҳолатлари юзага келганлигини айтиб ўтган [6. 265 б].

Бироқ, унинг “Меърожнома” XIII асрдаёқ араб тилидан туркий тилга таржима қилинган” деган фикрига қўшилмаймиз. Зеро асар араб тилидан туркийга таржима қилинганлги ҳали тўлиқ тасдиғини топгани йўқ. Шунингдек, асар қачон туркийга ўгирилгани ҳақида ҳам аниқ тўхтамга келиш қийин. Я.Экманн илгари сурган

биринчи фикр ҳам у қадар тўғри эмас. Ижод аҳли ўша давр нуқтаи назаридан ўз асарига у хоҳ форсча ёзилган бўлсин, хоҳ туркийда битилган бўлсин, аксар ҳолларда арабча ном берган. Аммо, унинг иккинчи фикри асослидир. Париж нашридаги матнда “farsi bitildi” (“форсча ёзилди”) жумласидан сўнг ҳадиснинг туркий таржимаси келтирилган. Таржимон асарни арабчадан ўгирганда бу жумлага ҳожат қолмасди. Фикримизча, “Наҳжу-л-фародис” асли араб тилида ёзилган бўлиб, у дастлаб фарсчага ўгирилган. “Меърожнома” эса форсий “Наҳжу-л-фародис”дан туркийга таржима қилинган.

Туркий тилда битилган “Наҳжу-л-фародис” асари - 444 бет бўлиб, “Меърожнома” ҳажм жиҳатдан ундан ўн баробар кичикдир. “Наҳжу-л-фародис” ҳамда “Меърожнома” асарларини тузилишига кўра ҳам фарқлилиги шуни кўрсатадики, Маҳмуд ибн Али ибн ас-Саройи (Булғорий) қаламига мансуб оригинал ижод намунаси “Меърожнома”нинг таржимасига ҳеч қандай алоқаси бўлмай, “Наҳжу-л-фародис” аталмиш асли туркийда битилмаган яна бир асар мавжудлигини тасдиқлади.

“Меърожнома”нинг туркий таржимасининг бадиий жиҳатдан ўзига хослиги билан ўзбек тили тарихи ҳамда адабиётимизни ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

Тарихий, бадиий, диний, илмий мавзуларни ўзида жамлаган “Меърожнома” муқаддимасида келган жумлалар ҳамда асар матнининг ниҳоятда содда ва халқчил тилда битилганилиги асарни туркий тилга ўгирилиш сабабини кўрсатади. “Меърожнома”ни туркий тилга ўгиришдан асосий мақсад - оддий аҳоли ҳам асарни ўз тилларида ўқиб тушунишлари ва улар учун фойдали бўлиши қўзланган.

“Меърожнома”нинг туркий тилдаги таржимаси ўзбек таржима мактаби узоқ ийллик тарихга эгалигини кўрсатади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Courteille, Pavet de (1882). *Mirâdj-nâmeh, Récit de l'Ascension de Mahomet au Ciel Composé A.H. 840/1436-1437.* Amsterdam: Philo Press.
2. Eckmann, Janos (2003). ‘Harezm, kırçak ve çağatay türkçesi üzerine araştırmalar’ Ankara.
3. Doğan Cihan (2018) *Mirâc-nâme harezm türkçesiyle mi yazılmıştır?// Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi.* Ankara.
4. Sertkaya, Osman Fikri (1977). *İslami Devrenin Uygur Harfleri Eserlerine Toplu Bir Bakış.* Boçum.
5. Малов Сергей(1951). “Памятники древнетюркской письменности” тексты и исследования. Москва.
6. Наджип (2007). Эмир. “Регионы и этапы формирования тюркских письменных языков и литератур”. Туркестан.
7. Содиқов, Қосимжон (2006). Туркий ёзма ёдгорликлар тили: адабий тилнинг юзага келиши ва тикланиши. Тошкент.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд Тошкент-2002.
9. Ан-наим. Арабча-ўзбекча луғат. Тошкент- 2003.
10. Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969.